

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ім. І.Ф. КУРАСА

**ПАРТІЙНА СИСТЕМА
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ:**
*еволюція, тенденції
та перспективи розвитку*

(Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції)

Київ-2012

УДК 329.05(477) 1988-2011

П 18

Редакційна колегія:

Валерій Михайлович Гесць – академік НАН України, віце-президент НАН України

Олексій Семенович Онищенко – академік НАН України, академік-секретар відділення історії, філософії та права НАН України

Юрій Анатолійович Левенець – академік НАН України, директор ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України (*голова*)

Олександр Микитович Майборода – доктор історичних наук, заступник директора ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Марія Степанівна Кармазіна – доктор політичних наук, завідувач відділу соціально-політичної історії ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Тетяна Анатоліївна Бевз – доктор історичних наук, головний науковий співробітник ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України

В'ячеслав Дмитрович Яремчук – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса (*секретар*)

Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. – К. : ІПіЕНД, 2012. – 588 с.
ISBN 978-966-02-6496-0

У збірник увійшли тексти виступів учасників міжнародної науково-практичної конференції «Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку», в яких висвітлюються різноманітні питання теорії та практичної діяльності політичних партій в Україні. Зокрема, становлення й розвиток засад української багатопартійності, її функціонування, зв'язок з виборчою системою, аналіз участі політичних сил країни у виборчому і політичному процесах як на загальнонаціональному, так і регіональному рівні.

ISBN 978-966-02-6496-0

УДК 329.05(477) 1988-2011

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012

© Автори, 2012

17. Kopeček, Lubomír: Politické strany na Slovensku. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007, с. 327–351.

18. Marušiak, Juraj. Analýza volebného programu: Slovenská demokratická a kresťanská únia (SDKÚ). In Volebný infoservis – Infoloby. Bratislava: Memo 98, 2004. <http://www.infoloby.sk/index.php?base=data/euro/2004/analyzy/086276765.txt>

19. Leška, Dušan: Vývoj politickej scény na Slovensku a európske politickej strany. In: Goňcová, Marta a kol.: Evropská politická společnost. Brno, Masarykova univerzita 2010, с. 200–201, 207.

20. Strmiska, Maximilián: Parties, Poles and the Post-Communist Party Arrangements: A Study On Conceptualization of Poles and Polarity. In: Central European Political Studies Review, Part 1, Vol. IV., winter 2002. <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=52>

21. Kmeť, Jakub: Slovensko. In: Balík, Stanislav – Havlík, Vlastimil a kol.: Koaliční vládnutí ve střední Evropě. Brno, Masarykova univerzita 2011, с. 208.

22. Election Statistics. Statistical Office of the Slovak Republic 1990–2012.

23. Rybář, Marek: Stranícka politika a meniace sa vzorce straníckej súťaže. In: Gyárfášová, Olga – Mesežnikov, Grigorij (eds.): Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy. Bratislava, IVO, с. 25–48.

Андрій Мелешевич

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Робота досліджує вплив трьох подій, які відбулися протягом 2004–2005 років в Україні, а саме: запровадження виборчої системи пропорційного представництва для виборів усіх депутатів Верховної Ради, посилення функцій парламенту за рахунок повноважень Президента та кроки в напрямі легітимізації чесних і справедливих виборів як ексклюзивного засобу отримання доступу до влади, на динаміку інституціоналізації партійної системи України.

Ключові слова: інституціоналізація партійної системи, автономія, стабільність, пропорційна виборча система, партійний уряд, чесні та справедливі вибори, електоральна волатильність.

Meleshevich Andrey. Political institutionalization and perspectives on the party system development in Ukraine.

The article discusses the influence of three events that took place in the course of 2004 and 2005 in Ukraine: (1) the introduction of proportional representation for the election of the whole composition of the national parliament, (2) the transfer of some constitutional powers from the president to the parliament, and (3) an emphasis on free and fair elections as an exclusive means of gaining access to government – on the dynamics of institutionalization of the Ukrainian party system.

Keywords: *party system institutionalization (PSI), autonomy, stability, proportional representation, party government, fair and free elections, electoral volatility.*

Упродовж 2004–2005 рр. в Україні відбулися три події, які могли потенційно сприяти процесу прискореної інституціоналізації національної партійної системи, що до цього знаходилась *de facto* в зачатковому стані: (1) запровадження пропорційної виборчої системи для виборів усіх депутатів Верховної Ради, (2) децентралізація державної влади й посилення функцій парламенту за рахунок повноважень Президента та (3) президентські перегони, які задекларували рух у напрямі легітимізації вільних і справедливих виборів як ексклюзивного засобу отримання доступу до політичної влади в країні. Метою цієї роботи є спроба дослідити, як саме вплинули ці три чинники на рівень і динаміку розвитку партійної системи України.

Замість вступу пропонується зупинитись на кількох тезах, які будуть знайомі більшості дослідників політичних партій і, на перший погляд, можуть, навіть, здатись дещо банальними.

Теза 1. Політичні партії є необхідною умовою існування сучасної демократії.

Розуміючи загрозу припущення логічної помилки *argumentum ad verecundiam*, або «звертання до авторитету», все ж таки наведемо думки відомих дослідників про відношення між партіями та демократією: «Партії є необхідним злом для вільного уряду» [16, с. 174]; «Партії є неминучими. Ніхто не зміг продемонструвати, як представницький устрій може існувати без них» [2, с. 119]; «Не можна уявити сучасну

демократію без політичних партій» [13, с. 1]; «Громадяни західних демократій представлені партіями. Це є немишучим» [14, с. 471].

Теза 2. Не тільки саме існування політичних партій, а і рівень інституціоналізації партійної системи впливає на становлення та розвиток демократичного суспільства.

Ларрі Даймонд і Хуан Лінц наводять таку аргументацію: «Історичні докази... свідчать про те, що критичною ознакою демократії є... ступінь партійної інституціоналізації. Всі країни, які ми досліджували, демонструють, що інституційна сила або слабкість партій є детермінантою успіху або поразки демократії, і кожний такий випадок залежить від проблеми інституціоналізації» [3, 21].

Теза 3. Рівень популярності політичних партій серед населення України є надзвичайно низьким.

Згідно з даними Центру Разумкова, за останні кілька років на питання «Чи довіряєте Ви політичним партіям?» від 77 % до 84,5 % опитуваних громадян України дали відповідь «Не довіряю (повністю або скоріше)». Починаючи з жовтня 2001 р., коли Центр Разумкова почав ставити це запитання, показник недовіри українським партіям ніколи не зменшувався нижче 60 %. В той же час, за останні три роки відсоток тих, хто повністю довіряє партіям, коливався між 0,4 % та 3 % і з 2001 р. ніколи не перетинав позначку 5 % [15].

Соціальний інститут – це модель поведінки, яка є стабільною та періодично повторюється. Самюель Хантінгтон дає визначення інституціоналізації як процесу, в ході якого організації та процедури (правила) набувають цінності та стабільності [5, с. 12]. Таким чином, якщо суб'єкти політичного процесу, до яких належать як активні політичні актори, так і прості громадяни-виборці, не сприймають певні організації або процедури як такі, що є ціннісними, легітимними та стабільними, то неможливо говорити про них як про політичні інститути. Таким чином, для України постає серйозна проблема, а саме: після багатьох років руху від посттоталітарного режиму ніби до демократичного суспільства у цій країні *de facto* відсутні розвинуті політичні інститути, без яких саме існування демократії неможливе.

Теза 4. В багатьох країнах перехідного періоду, де політичні партії не існували або були делегітимізовані внаслідок певних історичних обставин, свого часу був створений і став реальністю відповідний законодавчий механізм для підсилення їх політичної ролі.

Україна є не першою країною, в якій партії не користуються або не користувались повагою та популярністю в суспільстві. Значна кількість інших країн перехідного періоду також знаходилась у такому становищі. В багатьох випадках, які належать до успішних прикладів переходу до демократичного режиму, для розв'язання цієї проблеми створювався відповідний законодавчий механізм для підсилення ролі партій у політичному житті держави. Таким чином, фактично створювались «штучні» умови, коли у виборців не було іншої альтернативи, крім сприйняття політичних партій як виключних інструментів формування державної влади. З часом, за допомогою таких чинників, як справедливі й вільні вибори та політична відповідальність, партії посідали належне місце як у свідомості політичних акторів і виборців, так і в політичних системах таких країн. Зараз партійні системи в цих країнах характеризуються здебільшого високим рівнем їх інституціоналізації.

Наприклад, візьмемо Німеччину, в політичній системі якої партії відіграють провідну роль. Сьогодні Німеччина є класичним прикладом партійної держави, де владні структури формуються як наслідок змагання політичних партій на справедливих виборах, рішення приймаються обраними партійними посадовцями або тими, хто є під їх контролем, державна політика формується партіями, які несуть політичну відповідальність за свої дії [7, с. 7].

Як відомо, після закінчення Другої світової війни ситуація була іншою. Населення Німеччини ще пам'ятало про розпорошену та нестабільну партійну систему з домінуванням двох антисистемних партій, що сприяло знищенню Веймарської республіки та приходу Гітлера до влади. Саме тому законодавець спочатку в Основному законі 1949 р., а потім в Законі про політичні партії, прийнятому в 1967 р., на федеральному рівні закріпив місце партій у політичній системі країни, приділив детальну увагу їх функціям, питанням внутрішньопартійної демократії, фінансуванню партій тощо.

Гіпотеза 1.

Протягом багатьох років незалежності Україна відставала від своїх сусідів, які сьогодні є членами ЄС, у створенні умов для розвитку політичних партій та інституціоналізації своєї партійної системи. Архаїчна виборча система абсолютної більшості, згідно з якою проводились вибори до Верховної Ради України у 1994 р., «майже» суперпрезидентська модель відносин законодавчої та виконавчої гілок влади, маніпулювання виборами з боку партій влади призвели до того, що українські партії були названі відомим дослідником пострадянських країн «виртуальними» та «фіктивними» [17]. Змішана виборча система хоча і надала імпульсу для партійної інституціоналізації, докорінним чином положення речей не змінила.

Дійсно, хоча вибори і відбувалися, вони фактично не мали ніякого впливу на формування уряду, що складався з посадовців, які призначалися Президентом на підставі персональної лояльності, належності до «свого» клану, міркувань бізнесу тощо. У Верховній Раді чинник належності до політичних партій не був визначальним. Багато парламентаріїв, особливо обраних у мажоритарних округах, не перебували в партіях або належали до маргінальних організацій, які, як правило, давно припинили своє існування. У власне виборах часто брали участь виборчі блоки та коаліції, котрі штучно створювалися напередодні голосування і так само швидко розпадалися. Під час кожних виборів список таких учасників змінювався [10, с. 5].

Протягом 2004–2005 рр. в Україні відбулись три події, які принаймні теоретично могли каталізувати процес інституціоналізації українських політичних партій: зміна існуючої на той час змішаної виборчої системи, конституційна реформа та президентські вибори 2004–2005 рр. В одній із попередніх робіт автор наводив «публіцистичну» аргументацію, як саме ці три фактори могли вплинути на розвиток національної партійної системи [10, с. 5]. Спробуємо дещо деталізувати це обґрунтування та надати йому більш наукового характеру.

До прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 р., який зафіксував, що вибори всіх депутатів Верховної Ради здійснюються на засадах пропорційної системи, багато кандидатів на депутатські

крісла не бачили необхідності в партійному членстві. Згідно з теорією раціонального актора, який має на меті власні цілі, використовуючи найбільш ефективні засоби на підставі порівняння особистих витрат і вигід [4, с. 161], членство в партії розглядалось із точки зору реальних витрат та ефемерних вигід. Мобілізації доступних регіональним і місцевим елітам державних, адміністративних та персональних ресурсів в умовах мажоритарної виборчої системи могло бути достатньо для отримання депутатського мандату. Після їх обрання такі раціональні деідеологізовані актори створювали у Верховній Раді України різні «центристські» групи, які декларували свою лояльність фактично будь-якому існуючому урядові.

Вибори на засадах пропорційного представництва привніjali Україну до інших країн, де політичні партії є ексклюзивним «вартовим» у процесі висування кандидатів і формування виборчого списку. Таким чином, Україна пішла шляхом більшості демократичних західних держав, де політики чітко усвідомлюють, що «поза межами партії не існує будь-яких перспектив політичної кар'єри» [6, с. 258]. Для отримання шансів бути обраним до центрального законодавчого органу майбутній депутат, який доти не бачив жодної особистої вигоди в партійному членстві, мав або вступити в партію, або якимось іншим чином її зацікавити.

Другим чинником, який допоміг партіям претендувати на їх традиційну політичну нішу, став Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р., який децентралізував владу шляхом зміцнення ролі парламенту за рахунок президентських повноважень. Нарешті українські партії стали виконувати функцію, притаманну цим політичним організаціям в країнах західної демократії: формувати Кабінет Міністрів на підставі результатів виборів і здійснювати контроль за його діяльністю й, таким чином, брати на себе політичну відповідальність перед виборцями.

Як було вже зазначено, сучасна політична наука виходить з того, що політичні актори визнаються гравцями, які здатні на раціональний вибір, або, іншими словами, вони приймають рішення після усвідомлення його можливих наслідків. Якщо негативні ризики переважають можливі позитивні наслідки, раціональний актор найвірогідніше утримається від такого сценарію і віддасть перевагу більш вигідній

для нього альтернативи. Маніпулювання виборами можливе тільки за умови, що особи, які вдаються до таких дій, впевнені, що негативні для них наслідки невірогідні або малоймовірні. Раціональна особа не буде вдаватись до зловживання виборчим процесом, якщо є реальна ймовірність її притягнення до кримінальної відповідальності, вимушеної еміграції або навіть втрати життя тощо.

Буде закономірним припустити, що президентські вибори та інші події кінця 2004 р. – початку 2005 р. мали переконати політичних акторів різних кольорів, що порушення виборчого законодавства може бути занадто ризикованим для їх подальшої політичної кар'єри. Раціональним вибором за таких умов мало би стати використання інших, більш безпечних і ефективних методів досягнення політичної влади в країні. Таким чином, прозорі, вільні та справедливі вибори не тільки визнаються винятковим механізмом формування органів державної влади, а й також легітимізують в очах виборців політичні партії як учасників виборчих перегонів і надають додатковий стимул для розвитку й інституціоналізації національної партійної системи.

Отже, поєднання трьох факторів – виборча система пропорційного представництва, посилення парламенту за рахунок президентської влади та легітимізація справедливих виборів як ексклюзивного засобу отримання доступу до влади, – створили законодавчий і політичний механізми, які сприяли інтенсивному розвитку системи політичних партій в Україні. Якщо це припущення правильне, то, починаючи з виборів 2006 р., українська партійна система має демонструвати позитивну динаміку політичної інституціоналізації.

Починаючи з відомої роботи Самюеля Хантінгтона «Political Order in Changing Societies», в літературі неодноразово робились спроби запропонувати методологію вивчення інституціоналізації партійної системи (party system institutionalization або PSI) та вимірювання її рівнів і динаміки. У цій статті для оцінки PSI в Україні буде використана модель, детально розроблена автором в монографії «Party Systems in Post-Soviet Countries: Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine» [9, с. 9–27]. В основу запропонованої методології вивчення PSI закладено два критерії: зовнішня автономія партійної системи та її внутрішня стабільність.

Так, організація, яка знаходиться на високому рівні інституціоналізації, є цінністю сама по собі та має незалежний статус відносно зовнішнього середовища. Політичні партії в демократичному суспільстві мають багато функцій, які вони поділяють з іншими соціальними інститутами. У той же час, в умовах демократії партії займають дві функціональні ніші, а саме: участь у виборах і формування уряду, які належать до їх «виключної сфери впливу» [7, с. 5]. Виконання цих функцій і відрізняє партії від інших політичних інститутів та соціальних груп. Для оцінки PSI, згідно з критерієм автономії, запропонована модель аналізує три операційні індикатори.

Перший показник вивчає виконання політичними партіями своєї виборчої функції. Для цього необхідно встановити відсоток обраних безпартійних парламентаріїв у випадках, коли використовується мажоритарна виборча система, або дослідити партійні списки на предмет встановлення кандидатів, які не мали попередньої кар'єри і не є членами цієї партії, у випадках виборів пропорційного представництва. Чим більша кількість неафілійованих «політичних аутсайдерів» у парламенті, тим нижчий рівень PSI.

Наступний показник автономії партійної системи – це вивчення складу вищого центрального органу виконавчої влади. Якщо в складі Кабінету Міністрів присутня значна кількість «професійних» міністрів, які не пов'язані з політичними партіями, що виграли парламентські вибори, це буде ознакою низького рівня PSI. І навпаки, Кабінет Міністрів, який формується виключно політичними партіями зі своїх високопоставлених членів, є ознакою, що партійна система повністю займає свою функціональну нішу формування уряду на підставі результатів виборів.

Третій показник автономії партійної системи є особливо важливим для України. Він оцінює географічну рівномірність підтримки політичних партій у різних регіонах країни під час виборів. Якщо головні політичні партії країни мають чітко обмежену територіальну ідентифікацію та виражають інтереси певних географічних регіонів і не мають належної підтримки в інших частинах країни, то така партійна система характеризується низьким рівнем

автономії та інституціоналізації. Як правило, в країні з високим рівнем PSI партійна система є «націоналізована», тобто головні політичні партії мають приблизно рівну підтримку виборців у різних регіонах країни.

Для оцінки варіативності географічної підтримки партії ця робота використовує коефіцієнт змінності (coefficient of variability або CV):

$$CV_{i,t} = \frac{S_{i,t}}{\mu_{i,t}},$$

де $CV_{i,t}$ – це коефіцієнт змінності партії i на виборах t ; S – показник стандартної девіації (the standard deviation або середнє квадратичне відхилення); та μ – середнє значення частки голосів у виборчих округах, отриманих політичною партією або виборчим блоком у всій країні*.

Другий критерій PSI у цій роботі – стабільність – означає, що інституціоналізована система має демонструвати регулярний характер взаємодії її елементів. С. Хантінгтон визначає інститути як «стабільні зразки поведінки», а інституціоналізацію – як «процес, у ході якого організації та процедури набувають... стабільності» [5, с. 12]. Не стабільна і, як наслідок, слабоінституціоналізована партійна система, як правило, може мати такі ознаки: (1) щойно засновані партії протягом короткого часу після їх створення регулярно стають впливовою політичною силою в суспільстві та набирають значну кількість голосів на парламентських виборах, або (2) виборці регулярно від одних виборчих перегонів до наступних змінюють свої політичні преференції та підтримують різні політичні сили, спричиняючи, таким чином, значні коливання електоральної волатильності.

У нашому дослідженні критерій стабільності PSI вимірюється двома показниками. Перший показник вираховує сумарний відсоток голосів виборців на парламентських перегонах, які були віддані за «старі» політичні партії, тобто за партії, які вже брали участь у минулих виборах. Другий показник – це відомий індекс електоральної волатильності, запропонований Могенсом Педерсоном, який вимірює загальні зміни, що відбуваються в партійній сис-

---

* Для більш детального пояснення коефіцієнта змінності див. Meleshevich [8].

темі внаслідок індивідуального трансферу голосів виборців на двох послідовних виборах [11, с. 198]:

$$Vt = \frac{\sum_{i=1}^n |P_{it} - P_{it-1}|}{2},$$
$$0 \leq Vt \leq 100$$

де n – це загальна кількість партій, які брали участь у двох послідовних виборах; $P_{i,t}$ – це відсоток голосів, отриманих партією i на виборах t .

Аналіз

Автономія. Аналіз виборів до Верховної Ради України, що відбулись у 1994, 1998 та 2002 рр., з погляду належності обраних депутатів до політичних партій, дозволяє зробити такі висновки: 1) з мажоритарних округів до складу Верховної Ради України було обрано значну кількість парламентаріїв, які не були членами жодної партії (відповідно, 64,5 %, 45,3 % та 32,0 %); 2) на вибори в багатомандатному окрузі жодна провідна партія або виборчий блок не надав партійний список, який би повністю складався з членів цієї партії або блоку партій. Як правило, списки більшості партій або блоків, що брали участь у перегонах, містили значний відсоток кандидатів, які не були афілійовані з партіями. Наприклад, серед 50 перших кандидатів, які обирались за списком коаліції «Наша Україна» у 2002 р., 22 були безпартійні.

Хоча під час виборів 2006 та 2007 рр. загальна частка безпартійних кандидатів у партійних списках дещо зменшилась, відсоток таких претендентів все ще залишався великим. Найбільш послідовними з погляду партійної належності своїх кандидатів були дві ліві партії – КПУ та СПУ і блок Володимира Литвина. В 2006 р. серед 50 перших кандидатів у списку КПУ було 5, а рік по тому, лише 2 безпартійні кандидати. Відповідно, у виборчих списках СПУ було 8 і 4 таких кандидатів, а у списках блока Литвина 9 і 1 претендент.

На перший погляд, кількість неафілійованих кандидатів у виборчих списках Партії регіонів на виборах 2006 та 2007 рр. залишалась майже незмінною, відповідно

26 та 28 конкурентів серед перших 150 прізвищ. У той же час, в 2007 р. принаймні 17 з 28 безпартійних кандидатів вступили в ПР протягом кількох місяців після того, як виборчі списки були офіційно подані в ЦВК. У цілому, на виборах 2007 р. Партія регіонів відіграла консолідуючу роль для партійної системи України. Так, ПР запропонувала місця в прохідній частині свого списку лідерам шести менш відомих партій: Віче, СДПУ (О), Держава, Республіканська партія, ПППУ, Трудова Україна, за умови, що вони мають припинити членство в своїх партіях, брати участь у виборах за списками ПР як безпартійні, а потім вступити в Партію регіонів. Як наслідок, жодна з цих шести «обезголовлених» організацій не брала участь у виборах до Верховної Ради України 2007 р. і навіряд чи має якусь перспективу в українській політиці. Враховуючи високий рівень персоналізації та харизматичності українських партій, навіряд чи це є сюрпризом.

Виборчі списки двох головних «помаранчевих» сил, БЮТ та Нашої України (2006 р.) / Наша Україна–Народна Самооборона (2007 р.) містили значно вагомішу частку безпартійних кандидатів, ніж інші провідні політичні організації. На вибори 2006 р. БЮТ надав виборчий список, у якому серед перших 100 претендентів був 41 безпартійний. Рік по тому кількість безпартійних кандидатів суттєво скоротилась до 16. У блоці Наша Україна в 2006 р. було 11 неафілійованих кандидатів серед перших 50 прізвищ і в 2007 р. відповідно, 17. Хоча це не входить у предмет даного дослідження, корисно було б з'ясувати пропорцію безпартійних депутатів, обраних за списками БЮТ та НУ/НУНС, які здійснили перехід в інші парламентські фракції, порівняно з депутатами-членами (або колишніми членами) партій, які входять у ці виборчі блоки.

Дві риси найкраще характеризували Кабінет Міністрів України з моменту набуття незалежності до початку 2005 р.: його коротка «тривалість життя» та позаідеологічна технократична природа. З 1990 р. до кінця 2004 р. в Україні змінилось 11 Прем'єр-міністрів і складів уряду. Партійна афіліація членів Кабінету не була вагомим

фактором під час формування складу уряду – призначення керівників міністерств не залежало від результатів виборів до Верховної Ради. Навіть коаліційний Кабінет В. Януковича, сформований у листопаді 2002 р., не відповідав визначенню «партійного уряду», тому що являв собою не більше ніж ситуативний альянс неідеологічних регіональних партій влади, які відклали свої сварки з метою не допустити до влади найвпливовішу серед електорату політичну силу того часу – виборчий блок Наша Україна.

«Помаранчева революція» – та два останні цикли виборів до Верховної Ради не додали стабільності українському уряду. Починаючи з 2005 р., в Україні обирались п'ять складів Кабінету Міністрів (Тимошенко-1, Єхануров, Янукович-2, Тимошенко-2, Азаров). В той же час, партійна афіліація членів уряду стала визначальним фактором його формування. Всі ці п'ять складів вищого виконавчого органу влади були сформовані правлячою на той час парламентською коаліцією. Значна частина міністрів на момент їх призначення була народними депутатами, а в тих випадках, коли в Кабінет призначався безпартійний міністр, він або вона проходили по відповідній квоті партії-члена правлячої коаліції. Таким чином, починаючи з 2005 р. різні політичні сили в Україні сприйняли традиційну європейську модель «партійного уряду», яка встановлює партійну монополію на формування уряду.

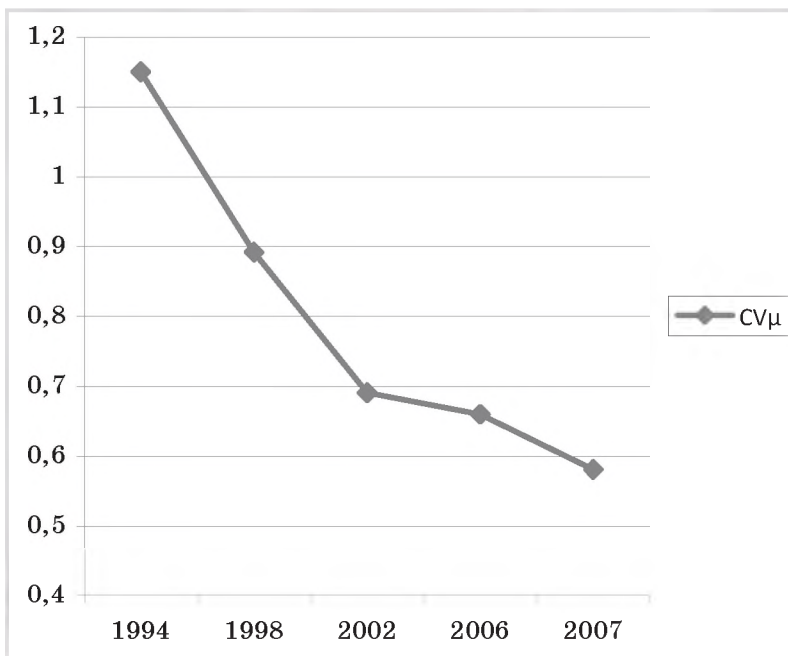
Парламентські вибори 2006 і 2007 рр. підтвердили стійку та послідовну тенденцію української партійної системи в напрямі її більшої націоналізації.

Таблиця 1 та діаграма 1 показують динаміку географічної рівномірності підтримки українських політичних партій у різних регіонах країни на всіх п'ятьох виборах до Верховної Ради України з часу здобуття Україною незалежності. Починаючи з 1994 р., як національна партійна система в цілому, так і окремі партії та виборчі блоки демонструють тенденцію до більш рівномірної регіональної підтримки з кожним циклом виборів.

**Коефіцієнт змінності (CV)
головних політичних партій України, 1994–2007 рр.**

Політична організація	Виборчий цикл				
	1994	1998	2002	2006	2007
КПУ	0,66	0,529	0,636	0,495	0,513
Рух	0,739	0,907			
СПУ	0,886		0,921	0,673	
Аграрна партія України	1,078	0,757			
УРП	1,079				
КУН	2,316				
ДемПУ	1,293				
СПУ та Селянська партія України		0,812			
Партія Зелених України		0,291			
НДП		0,398			
Громада		1,822			
ПСПУ/Блок Наталії Вітренко		1,038	0,521		
СДПУ (о)		1,243	0,604		
ПРП		0,838			
Блок Трудова Україна Наша Україна/НУНС		1,174	0,833	0,741	0,666
За Єдину Україну			0,671		
БЮТ			0,651	0,531	0,53
Партія регіонів				0,858	0,75
Блок Володимира Литвина					0,447
CV _μ (середнє арифметичне значення)	1,15	0,892	0,691	0,66	0,581

Примітка: Підраховано автором. В таблицю включені політичні партії або виборчі блоки, які здобули принаймні 3 % голосів на відповідних виборах у багатомандатному окрузі. Вибір іншого показника, наприклад, 2 % або 4 % голосів, не змінює загальну тенденцію регіональної підтримки партій. Значення CV на виборах 1994 р. враховане на підставі загальної кількості голосів виборців, відданих за кандидатів, висунутих партіями. Завнесення незалежних кандидатів у підрахунки дає значення $CV_{\mu} = 0,93$ і також не змінює загальну тенденцію націоналізації партійної системи України. Для більш детального пояснення калькуляції коефіцієнта змінності, будь ласка, контакуйте з автором.

Коефіцієнт змінності партійної системи України ($CV\mu$),
1994–2007 рр.

На перших парламентських виборах у незалежній Україні значення показника коефіцієнта змінності партійної системи в цілому ($CV\mu = 1,150$), а також окремих партій було надзвичайно високим. Це свідчило про існування потенційно небезпечного та чітко вираженого територіального кліведжу, або соціального розколу, в умовах якого партії, що щойно виникали, залежали від відносно вузької регіональної електоральної бази і не мали навіть маловідчутної підтримки в інших областях України. Всі наступні вибори продемонстрували послідовну динаміку української партійної системи до більш рівномірних географічних показників партійної підтримки ($CV\mu$ 1998 = 0,892; $CV\mu$ 2002 = 0,691; $CV\mu$ 2006 = 0,660). Останні вибори в національний

законодавчий орган дали найнижче значення CV з моменту набуття Україною суверенітету ($CV_{\mu} 2007 = 0,581$).

Крім того, на виборах 2006 та 2007 рр. більшість провідних політичних партій і виборчих блоків продемонстрували загальну динаміку до більш рівномірної електоральної підтримки на всій території країни. Ця здорова тенденція хоча і не зняла з порядку денного актуальність географічного кліведжу в Україні, все ж таки свідчить про розбудову партійної інфраструктури та спроможність партій більш активно знаходити своїх симпатиків на традиційно «недружніх» територіях.

Стабільність. Багато дослідників, які вивчають політичні партії та вибори в країнах Східної Європи, звертають увагу на екстраординарні показники електоральної волатильності, яку показують партійні системи в цих державах порівняно з консолідованими демократичними країнами*. Середній показник індексу електоральної волатильності Педерсона в державах Західної Європи з 1950 р. до 1990 р. становив 7,7, а коливання виборчих преференцій між основними сім'ями політичних партій було ще менше [6; 1].

Таблиця 2
Два індекси електоральної волатильності в Україні,
1994–2007 рр.

Виборчий цикл	Індекс електоральної волатильності «старих» партій	Індекс електоральної волатильності Педерсона
1998	41,51	59,2
2002	39,13	64,99
2006	51,75	61,13
2007	80,52	29,57

Примітка: Підраховано автором.

* Див., наприклад, Роуз і Манро [12].

Два індекси електоральної волатильності
в Україні, 1994–2007 рр.

Таблиця 2 та діаграма 2, що містять показники двох індексів електоральної волатильності, наочно ілюструють відмінність України від західноєвропейських реалій. Так, протягом перших трьох циклів парламентських виборів політичні партії та блоки, які вже брали участь у виборчих перегонах, спромоглися отримати відносно невелику частку голосів виборців: 41,51 % на виборах 1998 р. та 39,13 % у 2002 р. У той же час, на виборах 2006 та 2007 рр. «старим» політичним партіям вдавалось постійно збільшувати сумарний відсоток голосів, які вони отримували на виборах до Верховної Ради України.

Так, у 2006 р. партії, які брали участь принаймні в одному з трьох минулих циклах виборів, здобули разом 51,75 % голосів у багатомандатному окрузі. На дострокових виборах, які відбулись у 2007 р., політичні організації, які змагалися в попередніх виборчих циклах, сумарно отримали

респектабельний за пострадянськими стандартами відсоток від загальної кількості голосів – 80,52 %. Партія регіонів, КПУ, СПУ разом з виборчими блоками Юлії Тимошенко та Володимира Литвина підтвердили своє лідируюче положення серед українських виборців відносно інших партій. Індекс електоральної волатильності Могенса Педерсона, хоч і менш виразно, також підтверджує динаміку розвитку української партійної системи в напрямі її більшої стабільності*.

Таким чином, наша робоча гіпотеза підтверджується. Три чинники, а саме: 1) використання виборчої системи пропорційного представництва для виборів всього складу Верховної Ради; 2) посилення ролі парламентських партій за рахунок влади Президента та 3) крок у напрямі легітимізації чесних виборів як виняткового засобу формування органів державної влади – створили законодавчий механізм, який прискорив розвиток та інституціоналізацію української партійної системи згідно з обома розглянутими критеріями. Починаючи з 2005 р., національна партійна система стала суттєво більш автономною від зовнішнього політичного середовища та більш стабільною, порівняно з минулими роками. Партії стали помітнішими в українському політикумі, зріс рівень їх ідентифікації серед електорату, що, в свою чергу, неминуче веде до їх політичної відповідальності за свої дії.

Гіпотеза 2.

Замість висновків, сформулюємо ще одну гіпотезу. Протягом 2010–2011 рр. механізм, який сприяв прискореній інституціоналізації партійної системи України, був демонтований. Скасування Конституційним Судом конституційної реформи 2004 р., повернення до змішаної виборчої системи та численні задокументовані, в тому числі членами правлячої коаліції (КПУ, Сильна Україна), порушення виборчого законодавства на місцевих виборах 2010 р., вірогідно, негативно вплинуть на розвиток українських політичних партій

---

* Необхідно враховувати, що інтервал між виборами 2006 і 2007 рр. був всього 18 місяців, на відміну від 4-х років між регулярними виборами. Можливо, відсутність достатнього часу не дозволила певним політичним угрупованням брати участь у виборах 2007 р. в якості незалежних суб'єктів.

і їх статус у політичній системі країни. Якщо це припущення правильне, то виборча статистика 2012 р. має продемонструвати уповільнення процесу інституціоналізації національної партійної системи або навіть її деінституціоналізацію.

---

1. Bartolini S., Mair P. Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates, 1885–1985 / Stefano Bartolini and Peter Mair.- Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 363 p.

2. Bryce J. Modern Democracies, Vol.1 / James Bryce. – New York: Macmillan, 1921. – 524 p.

3. Diamond L., Linz Juan J. Introduction: Politics, Society, and Democracy in Latin America / Larry Diamond and Juan J. Linz // Democracy in Developing Countries: Latin America, edited by Larry Diamond, Juan J. Linz and Seymour Martin Lipset. – Boulder: Lynne Rienner, 1989. – P. 1–42.

4. Downs A. An Economic Theory of Democracy / Anthony Downs. – New York: Harper&Row, 1957. – 310 p.

5. Huntington S.P. Political Order in Changing Societies / Samuel P. Huntington. – New Haven: Yale University Press, 1968. – 488 p.

6. Gallagher M., Laver M., Mair P. Representative Government in Modern Europe / Michael Gallagher, Michael Laver, and Peter Mair. – New York: McGraw-Hill, 1995. – 434 p.

7. Katz R.S. Party Government and Its Alternatives / Richard S. Katz // Future of Party Government: Party Governments – European and American Experiences, edited by Richard S. Katz. – Berlin: Walter de Gruyter, 1987. – P.1–25.

8. Meleshevich A.A. Geographical Patterns of Party Support in the Baltic States, Russia, and Ukraine / Andrey A. Meleshevich // European Urban and Regional Studies. – 2006. – 13.2. – P. 113–129.

9. Meleshevich A.A. Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine / Andrey A. Meleshevich. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 262 p.

10. Мелешевич А. Перспективи розвитку політичних партій в Україні / Андрій Мелешевич // Дзеркало тижня. – 2010. – 30 жовтня–5 листопада. – С. 5.

11. Pedersen M.N. Electoral Volatility in Western Europe, 1948–1977 / Mogens N. Pedersen // The West European Party System, edited by Peter Mair. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 195–207.

12. Rose R., Munro N. Elections and Parties in New Democracies / Richard Rose and Neil Munro. – CQ Press: Washington, D.C., 2003. – 309 p.

13. Schattschneider E.E. Party Government / Elmer Eric Schattschneider. – New York: Rinehart, 1942. – 219 p.

14. Sartory G. Representational System / Giovanni Sartory // International Encyclopedia of the Social Sciences, edited by D.L. Sills. – New York: Macmillan, 1968. – Vol. 13. – P. 470–475.

15. Sociological poll: Do you trust political parties? (recurrent, 2001-2011) [Electronic Resource] / Razumkov Centre. – Accessed at: http://www.razumkov.org.ua/eng/poll.php?poll_id=82.

16. Tocqueville A. de. Democracy in America: Reprint Edition / Alexis de Tocqueville. – New York: Harper Perennial Modern Classics, 2000. – 800 p.

17. Wilson A. Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World / Andrew Wilson. – New Haven: Yale University Press, 2005. – 352 p.

Юрий Коргунюк

ПАРТИЙНАЯ СИСТЕМА РОССИИ И ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ ЦИКЛ 2011–2012 гг.: ТОЧКА БИФУРКАЦИИ?

Статья посвящена характеристике состояния российской партийной системы накануне думских выборов 4 декабря 2011 г. Партийно-политическое пространство РФ рассматривается как поле борьбы между государственной бюрократией и гражданским обществом, ведущейся с переменным успехом. Выявляется обратно пропорциональная зависимость между уровнем идеологизации мотивов голосования и успешностью административной экспансии в сферу партийной политики. Констатируется, что пик этой экспансии пришелся на 2007–2008 гг., после чего началось ослабление позиций «Единой России». Выборы 4 декабря 2011 г. рассматриваются как точка бифуркации, после которой произойдет либо ужесточение режима, либо, напротив, его либерализация.

Ключевые слова: *политические партии, политический режим, бюрократия, выборы, электоральные размежевания.*

Korgunyuik Yury. The party system of russia and the 2011–2012 electoral period: a bifurcation point? *The paper is devoted to the situation in the Russian party system on the eve of the parliamentary election of 4 December 2011. The political parties' space is considered as a battlefield for the struggle*